

IV.

Istraživanje i očuvanje baštine

Mogućnosti zaštite, istraživanja i interpretacije arhivskog gradiva na primjeru opernih plakata Kazališta Verdi iz Državnog arhiva u Zadru

Katica BURIĆ ČENAN

Odjel za etnologiju i antropologiju
Sveučilište u Zadru
kburic@unizd.hr

Katarina VUKIĆ

Državni arhiv u Zadru
katarina.vukic@dazd.hr

SAŽETAK

U radu se predstavlja baza podataka o Kazalištu Verdi (*Teatro Nuovo / Teatro Verdi*)¹ u Zadru koja je nastala u sklopu interdisciplinarnog projekta *Teatro Nuovo / Teatro Verdi: znanstveno-popularni projekt rekonstrukcije djelovanja drugog zadarskog opernog kazališta prema sačuvanim opernim plakatima* (IP-UNIZD-2021-01). Riječ je o rekonstrukciji i predstavljanju djelovanja jednoga povijesnog kazališta u Hrvatskoj, s fokusom na mogućnostima koje ovakva baza podataka donosi u području zaštite, istraživanja i interpretiranja specifičnoga arhivskog gradiva – opernih plakata. Dotičući se povijesti plakata i početaka istraživanja kazališnih plakata u Hrvatskoj, pokušava se odgovoriti na pitanje u kojoj mjeri ovakav način prikazivanja arhivskog gradiva i podataka unaprjeđuje predstavljanje, zaštitu i dostupnost ove vrste gradiva, odnosno, koji su njezini dometi u kontekstu interpretacije sadržaja. Integracijom bibliografskih podataka o plakatima, digitaliziranih inačica i teatrografskih podataka u jedinstvenu bazu podataka koju je moguće pretraživati na vizualno pristupačnom sučelju, prema parametrima

¹ Drugo zadarsko operno kazalište nosilo je naziv Teatro Nuovo (1865. – 1901.), ponajviše zbog postojanja starijega, prvog opernog kazališta u Zadru – Teatro Nobile. Smrću Giuseppea Verdija 1901., mnoga kazališta na jadranskoj obali, pa tako i novo zadarsko kazalište, promijenila su naziv u Teatro Verdi. Budući da je u kulturnoj memoriji grada ostao kroatizirani naziv za ovo kazalište – Kazalište Verdi, u radu se upotrebljava upravo ova verzija imena.

relevantnim za muzikološka, teatrografska i kulturološka istraživanja, dobivena je platforma koja omogućuje rekonstrukciju dijela opernog repertoara i djelovanja Kazališta Verdi te potiče druga istraživanja i nove mogućnosti interpretacije gradiva.

KLJUČNE RIJEČI: plakati, operni plakati, Kazalište Verdi, Zadar, projekt TEATROZAD

1. Uvod

Posljednjih godina svjedoci smo novih trendova u arhivistici kojoj je jedan od glavnih zadataka „ne samo bavljenje informacijama i briga za njihovo što bolje korištenje, odnosno, olakšavanje pristupa“ nego i sam sadržaj, odnosno bit (Alibašić-Fideler, 2013: 3). U fokusu suvremene arhivistike više nije samo dokument kao osnovni objekt stare paradigme, nova je paradigma stavila u fokus društvenu informaciju definiranu „kao niz intelektualnih, kodiranih i društveno kontekstualiziranih značajnih simbola“ koji se mogu zabilježiti na bilo kojem mediju te iznova pripočavati (Heđbeli, 2009: 273–274).

Slijedeći ove i druge trendove u informacijskim znanostima, posebice u digitalnoj humanistici, a s posebnim fokusom na domenu muzikologije i glazbene historiografije, u rujnu 2021. godine pokrenut je interdisciplinarni projekt na Odjelu za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru, *Teatro Nuovo / Teatro Verdi: znanstveno-popularni projekt rekonstrukcije djelovanja drugog zadarskog opernog kazališta prema sačuvanim opernim plakatima* (IP-UNIZD-2021-01).² Glavni cilj projekta bio je potaknuti istraživanja o Novom kazalištu (Teatro Nuovo / Teatro Verdi) koje je u prošlosti bilo središte kulturno-umjetničkih i društvenih zbivanja u Zadru, a o kojemu do danas ima vrlo malo publikacija.³ U javnome

² Projekt TEATROZAD trajao je od rujna 2021. do rujna 2023. Voditeljica projekta bila je doc. dr. sc. Katica Burić Čenan, a pokrovitelj projekta Sveučilište u Zadru. Mrežnim stranicama projekta i bazi podataka može se pristupiti putem Digitalnog arhiva Državnog arhiva u Zadru na poveznici <https://teatrozad.dazd.hr/>.

³ Valja napomenuti da je pri prijavi i na početku Projekta postojalo tek nekoliko znanstvenih radova koji govore o zadarskom Kazalištu Verdi. Godine 2021. Ivica Ražov objavio je rad o gradivu u fondu HR-DAZD-252 Kazalište Verdi: usp. Ražov, I. (2021). Dokumenti Novog kazališta / Teatro Nuovo kao prilog za istraživanje društvenih promjena i odnosa za vrijeme austrijske i talijanske uprave u Zadru. *Vjesnik dalmatinskih arhiva: Izvori i prilozi za povijest Dalmacije* 2, 1: 433–462. Godine 2022. talijanska muzikologinja Cristina Scuderi objavila je knjigu o istočnojadranskim kazalištima u kojoj donosi mnoštvo vrijednih

gradskom prostoru danas ne postoje materijalni dokazi postojanja ovog kazališta koje je stradalo u bombardiranju 1944. te nakon rata potpuno srušeno. U namjeri da se stručnoj, lokalnoj, ali i široj javnosti predoči značenje Kazališta Verdi za kulturni razvoj Zadra, jedan od ciljeva projekta bio je potaknuti nova istraživanja te okupiti sve dostupne relevantne informacije o koncertnome, operno-operetnom i dramskom repertoaru te općenito o kontekstu djelovanja Kazališta Verdi.

Polazište je specifično arhivsko gradivo – operni plakati koji se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru, a prvi cilj projekta bila je izrada baze podataka o Kazalištu Verdi. Imajući u vidu ponajprije specifične potrebe istraživača muzikologa i njihove postupke pri istraživanju, a potom i potencijalne interese drugih znanstvenika (povjesničara, kulturologa, teatrologa, sociologa i dr.), kao i mogućnosti suradnje informacijskih ustanova i stručnjaka s istraživačima, u bazi podataka integrirani su digitalizirani plakati, bibliografski podaci o plakatima koji su opisani u skladu s *Pravilnikom za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima* (Pravilnik KAM)⁴ (2021), ali i sadržaj plakata koji je polazište za istraživanja u glazbenoj historiografiji i teatrografiji. Pomoću podataka koji se nalaze na plakatima identificirane su pojedine operne izvedbe te agenti zaslužni za njihovu realizaciju, odnosno podaci relevantni za rekonstrukciju repertoara i osoba koje su ga realizirale. Na taj način konstruiran je javni virtualni prostor s tendencijom dugoročnog dopunjavanja koji je zamišljen kao svojevrsan surogat ovog kazališnog objekta s namjerom pokretanja procesa kulturnog prisjećanja.⁵

spoznaja i o Kazalištu Verdi. Usp. Scuderi, C. (2022). *Organizzare l'opera (1861–1918): teatri dell'Adriatico Orientale*. Lucca: Libreria Musicale Italiana. [citirano 2024-11-22] Dostupno i na: https://www.lim.it/img/cms/Scuderi/Scuderi-Organizzare_l'opera_OA.pdf

⁴ *Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima* (Pravilnik KAM) zajednički je pravilnik triju baštinskih zajednica koji omogućuje interoperabilnost podataka i višedimenzionalnost opisa. Zasniva se na konceptualnim modelima knjižnične, arhivske i muzejske zajednice utemeljenim na tehnologiji semantičkog *weba*: IFLA LRM (*Library Reference Model*), ICA RiC (*Records in Contexts*) i CIDOC-CRM (*Conceptual Reference Model*) uvažavajući također međunarodne i nacionalne standarde i pravilnike poput ISAD(G)-ja i ISBD-a (KAM 2021).

⁵ Budući da tema ovog rada nisu teorije sjećanja, na ovom mjestu autorice tek upozoravaju na donedavno zaboravljenu te u hrvatskoj historiografiji zanemarenu stoljetnu djelatnost Kazališta Verdi, i to ponajviše zbog onodobnih kompleksnih političkih razloga. Svojevrsnom kolektivnom, ali i historiografskom zaboravu u prilog je išlo i rušenje zgrade kazališta nakon Drugoga svjetskog rata. Upravo zato baza podataka nastala u sklopu projekta TEATROZAD poligon je za raznovrsna znanstvena istraživanja djelatnosti ovog kazališta, ali i za popularizaciju (pa i prisjećanje) informacija o njemu.

U radu se prikazuje baza podataka kao primjer predstavljanja djelovanja nekog kazališta u Hrvatskoj s fokusom na mogućnosti koje ona donosi u području zaštite, istraživanja i interpretiranja specifičnoga arhivskog gradiva – opernih plakata. Dotičući se povijesti plakata i početaka istraživanja kazališnih plakata u Hrvatskoj, koji osim obavijesne, nerijetko imaju i umjetničku vrijednost, pokušat će se odgovoriti na pitanje u kojoj mjeri ovakva baza podataka unaprjeđuje predstavljanje, zaštitu i dostupnost ove vrste gradiva, odnosno, koji su njezini dometi u kontekstu istraživanja i interpretacije njezina sadržaja.

2. Plakat kao komunikacijski medij i predmet proučavanja

2. 1. Razvoj plakata kao medija vizualne komunikacije

Plakat je „oblik vizualne komunikacije, slikovno-tekstualna obavijest izložena na javnim mjestima“ (Hrvatska enciklopedija, 2021). Već u 16. stoljeću tiskali su se letci i kazališni oglasi (Gotthardi-Škiljan, 1975: 8), a cirkuski oglasi s početka 19. stoljeća koristili su se slikovnim prikazima životinja kako bi ih mogla razumjeti i nepismena publika (Victoria and Albert Museum, 2023), što dokazuje da je plakat prepoznat kao snažan medij kojim se željelo doprijeti do širokih slojeva publike. Pojavu plakata Kavurić (1999: 10) smješta u Francusku, odakle se proširio u Englesku, Njemačku, Belgiju i Austriju te zaključuje da plakat u Hrvatskoj i u Europi nije slučajna pojava, već posljedica činjenica povezanih s industrijskom revolucijom (Kavurić, 2001: 6). Naime, dva su tehnička izuma pogodovala razvoju plakata u moćno sredstvo komunikacije i propagande: litografija i stup za lijepljenje plakata (Kavurić, 1999: 10). Ovdje je zanimljivo napomenuti da se na sačuvanim fotografijama i razglednicama Zadra s kraja 19. i početka 20. stoljeća uočava da su se plakati i oglasi postavljali isključivo na visoke zidove u sklopu najfrekventnijih ulica, npr. pored gradske tržnice u blizini Foruma⁶ ili pak u blizini Providurove palače.

⁶ Jedna takva fotografija nalazi se u knjizi Roberta Hichensa iz 1913., *The Near East Dalmatia, Greece and Constantinople*, London: Hodder and Stoughton. „Zara – Piazza delle Erbe“, str. 14. Usp. i razglednicu *Piazza dell'Erbe* iz 1899. koju je tiskao zadarski tiskar i izdavač Enrico (de) Schönfeld (Heinrich Schönfeld von d. J.). Razglednica je dostupna u Digitalnoj knjižnici Zadar (DIKAZ) Znanstvene knjižnice Sveučilišta u Zadru: <http://dikaz.zkzd.hr/?pub=1&p=28&s=publ>

Tehnološki napredak omogućio je tisak velikog broja primjeraka u kratkom vremenu, a nove umjetničke tendencije prihvaćaju oglas kao medij umjetničkog izraza. S pojavom secesije koja se odlikuje senzibilitetom za primijenjene umjetnosti, plakat se našao u fokusu grafičkog oblikovanja (Kavurić, 2001: 6). Tako je započela nova faza u povijesti plakata. Naime, Kavurić (1999: 95) navodi da se plakati prije 90-ih godina 19. stoljeća nisu posebno razlikovali od novinskih oglasa osim po tome što su se tiskali u velikim formatima kao samostalni listovi i postavljali na predviđena mjesta. Secesija uvodi plakat „kao scenografiju gradskih ulica i trgova“, a to je omogućila upravo litografska tehnika (Kavurić, 2001: 6). Drugim riječima, kada je skroman tipografski oglas ustupio mjesto raskošnomu litografskom plakatu, ovaj obavijesni medij dobiva novu dimenziju i postaje vizualno privlačan element u javnome gradskom prostoru. Potencijal novog medija prepoznala su i kazališta pa je tako i operna produkcija iskoristila mogućnosti plakatnog obavještavanja nerijetko i angažiranjem poznatih likovnih umjetnika za velike premijere (Burić Čenan, 2024: 81–82). Međutim, treba istaknuti da su i skromni tipografski oglasi jednako kao i bogato ilustrirani umjetnički plakati vrijedan izvor za istraživanja u različitim znanstvenim disciplinama.

Već i sasvim površan pogled na domaću muzikološku i teatrografsku literaturu upućuje na potencijal kazališnih plakata, oglasa, objava odnosno kazališnih cedulja za istraživanje povijesti kazališnog i glazbenog života. Plakatima kao primarnim izvorima za interpretaciju glazbene prošlosti u domaćoj su se muzikologiji bavili Ladislav Šaban (1976), Franjo Bilić (1978), Snježana Miklaušić-Ćeran (2001), a Nada Bezić (2005) upućuje na mogućnosti interdisciplinarnog pristupa interpretaciji sadržaja koncertnih programa. Ervin Dubrović (1996: 10) tvrdi da, s obzirom na prolaznost kazališnog događaja, kazalište ima tiskarima zahvaliti što su do nas doprle informacije o (riječko-me) kazališnom životu u prošlosti putem novinskih vijesti i kazališnih afiša i plakata. U kontekstu teatrografskih izvora, Batušić (1991: 169) smatra da bi se terminom kazališni plakat trebalo koristiti selektivno samo za one oglase koji se odlikuju „autorski prepoznatljivim likovnim designom“ i najavljuju samo osnovne podatke o predstavi, no u ovom tekstu plakatima se nazivaju svi operni oglasi odnosno objave, neovisno o njihovim dimenzijama i grafičkoj opremi.

2.2. Operni plakati Kazališta Verdi u Državnom arhivu u Zadru

Za potrebe stvaranja baze podataka Kazališta Verdi u okviru projekta TE-ATROZAD konzultirani su samo fondovi i zbirke koji se nalaze u Državnom arhivu u Zadru (*Prilog 1*).⁷ Sve zadarske oglase, proglase i plakate na hrvatskom jeziku od 18. do početka 20. stoljeća, pa tako i one koji se nalaze u Državnom arhivu u Zadru, popisao je Vjekoslav Maštrović koji pritom navodi da nije naišao na „plakate s vrijednom likovnom obradom tzv. umjetničke plakate.“ (Maštrović, 1979: 16) Vodeći se kriterijem hrvatskog jezika, izostavio je tiskovine na talijanskome, među kojima i koncertne programe, letke, pa i operne plakate u zbirci HR-DAZD-386 *Tiskovine/Stampata*. Ova zbirka sadrži oglase, prigodnice, osmrtnice, epigrame i druge tiskovine u razdoblju od 1488. do 2005., sređene kronološki, u opsegu od 100 arhivskih kutija odnosno 11 dužnih metara (Vodič DAZD-a, 2014: 661), a preliminarnim pregledavanjem utvrđeno je da se u njoj čuvaju i plakati, oglasi i programi iz područja glazbene, plesne, dramske i filmske umjetnosti te zabave. Među tim plakatima različite provenijencije, nalazi se i 17 opernih i operetnih plakata Kazališta Verdi te tri kazališna letka. O opernim i koncertnim plakatima iz zbirke HR-DAZD-386 *Tiskovine/Stampata* prva je pisala Burić Čenan (2016), koja potom priređuje i dvije izložbe (2017, 2018) na kojima su lokalnoj, a zatim i nacionalnoj javnosti prikazani operni plakati kao izvor informacija o kulturno-umjetničkoj, pa i društvenoj zbilji Zadra krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Još četiri operna plakata odnosno objave Kazališta Verdi nalaze se u fondu HR-DAZD-359 *Obitelj Lantana*.

Analizom svih navedenih opernih i operetnih plakata Kazališta Verdi, utvrđeno je da datiraju iz razdoblja od 1869. do 1933. godine i najčešće su se odnosili na čitavu opernu sezonu. Tiskani su kod domaćih i talijanskih tiskara. Zadarski primjerci tiskani su u tiskarama Vitaliani, Artale, Demarchi-Rougier i Woditzka. Među inozemnim plakatima, posebno se ističe

⁷ Sve analizirane plakate moguće je pregledavati u bazi podataka Kazališta Verdi: <https://teatrozad.dazd.hr/katalog>. Opširnije o plakatima istraživanim u sklopu projekta vidjeti u: Burić Čenan, Katica. (2024). *Opernplakate als Quellen für die Interpretation der musikalischen Vergangenheit von Zadar am Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts*. U: M. Mayer; M. Peraić (ur.) *Kulturen in Kontakt: Kroatien-Österreich*. (Str. 73–104) Wien: Praesens Verlag.

*Plakat za opere Otello i La bohème*⁸ tiskan u Udinama kod tiskara E. Passera.

Plakati Kazališta Verdi uglavnom su većih dimenzija, a sastoje se od dva-ju ili triju dijelova, a manji plakati tiskani su u jednom dijelu. *Plakat koji najavljuje gostovanje operetske družine Carla Lombardija*⁹ najveći je sačuvani plakat i ima impozantne dimenzije: 2620 x 1200 mm. Tri su plakata bogato ilustrirana, od kojih je *Plakat koji najavljuje gostovanje operetske družine Carla Lombardija* opremljen i portretima primadona te vlasnika i umjetničkog voditelja¹⁰, a *Plakat koji najavljuje gostovanje lirske družine Lillipuziana* portretom dirigenta i cijele operne družine.¹¹ Ostalo su tipografski plakati tiskani u dvije ili više boja s ukrasnim okvirom ili bez njega, na bijelom ili papiru u boji. Najstariji plakati skromnije su opremljeni.

Plakati, kao i letci, razlikuju se i oblikom i veličinom slova. Od 1895. godine uz crnu je prisutna barem još jedna boja, a jedan plakat i jedan letak tiskani su isključivo plavom bojom. Prema boji i veličini slova može se zaključiti koji su se podaci željeli posebno istaknuti. Najčešće su istaknuti naslovi opera, a zatim i imena dirigenata, voditelja opernih družina, solista te skladatelja. Rjeđe je najistaknutije bilo ime izvođača, kao što je slučaj s Emmom Zilli (Fagagna, 1864. – Havana, 1901.), koja je nastupala u Zadru 1897., što upućuje na to da se upravo imenom poznate pjevačice željelo privući publiku.

Uvidom u svaki od 21 opernog/operetnog plakata Kazališta Verdi te tri letka koji se nalaze u Državnom arhivu u Zadru utvrđeno je da je sadržaj plakata na talijanskom jeziku i uglavnom je organiziran po istom obrascu: na vrhu se nalazi naziv kazališta, zatim godina i/ili kazališna sezona te naslov jedne ili više opera koje će se izvoditi u sezoni s imenima skladatelja otisnutim sitnijim fontom. Imena glazbenika uglavnom su navedena po sredini plakata, najprije pjevači, a potom i instrumentalni solisti, dok je

⁸ HR-DAZD-386 *Zbirka tiskovina / Stampata* (1488. – 2005.) 132/51 Plakat za opere *Otello* i *La bohème* u Novom kazalištu u travnju 1897. Dostupno i na: <https://teatrozad.dazd.hr/zapis/257>

⁹ HR-DAZD-386 *Zbirka tiskovina / Stampata* (1488. – 2005.), 141/55 Plakat koji najavljuje gostovanje operetske družine Carla Lombardija. Dostupno i na: <https://teatrozad.dazd.hr/zapis/395>

¹⁰ Ibid.

¹¹ HR-DAZD-386 *Zbirka tiskovina / Stampata* (1488. – 2005.), 139/55 Plakat koji najavljuje gostovanje lirske družine Lillipuziana koja će izvesti operu *Il barbiere di Siviglia* (*Seviljski brijač*) u Kazalištu Giuseppe Verdi u Zadru 28. travnja 1906. godine. Dostupno i na: <https://teatrozad.dazd.hr/zapis/487>

ime dirigenta navedeno iznad ili ispod imena izvođača, a ime impresarija i kazališne agencije na dnu plakata kao i podatak o tiskaru te podaci o cijena ulaznica i sl.

Ovi ilustrativni podaci govore da operni i operetni plakati i letci Kazališta Verdi, osim što sadrže informacije potrebne za bibliografski opis poput naziva tiskare i kazališta koje je dalo tiskati plakat, donose i vrijedne informacije o repertoaru kazališta, o čemu se detaljnije govori u sljedećem poglavlju.

3. Kazališni plakati u digitalnom okruženju

3.1. Izazovi stručne obrade plakata u baštinskim ustanovama

Za pronalaženje, identifikaciju, odabir i pristup plakatima pohranjenim u baštinskim ustanovama ključan je način njihove organizacije i bibliografski opis. U knjižnicama se pretežno tekstni i plakati s istaknutim likovnim elementima različito tretiraju. Buzina (2013: 230) navodi da se neumjetnički plakati čuvaju u zbirinama sitnog tiska i opisuju na razini zbirke, a takvu praksu knjižnice su preuzele od arhivske zajednice. Pod pojmom „neumjetnički“, ovdje se najvjerojatnije misli na pretežno tekstne plakate. Plakati s naglašenim likovnim elementima čuvaju se u grafičkim zbirinama (Buzina, 2013: 239; Kovačić, 2014: 211) i opisuju pojedinačno. U arhivima plakati se mogu pronaći u zbirinama tiskovina, ali i u pojedinim fondovima, kao što je slučaj s plakatima Kazališta Verdi u Državnom arhivu u Zadru. Plakat je zastupljen i u muzejima kao predmet čuvanja u organiziranim zbirinama, ali je i proizvod muzejske nakladničke djelatnosti.

Neovisno o broju primjeraka u kojem je tiskan, često je sačuvan samo jedan ili dva primjerka istog plakata. Razlog tomu je što se pretežno tekstni plakati uglavnom smatraju efemernom građom, odnosno građom prolazne vrijednosti. Također, čak i kad je riječ o plakatima iste provenijencije, ne znači da se čuvaju u istoj ustanovi, kao što je to slučaj s plakatima zadarskog Kazališta Verdi koji se čuvaju u dvjema susjednim ustanovama – u Državnom arhivu u Zadru i Znanstvenoj knjižnici Sveučilišta u Zadru. Što se tiče čuvanja kazališne građe u samim kazalištima, Iveković (2019: 40) tvrdi da „[o]sim što je gradivo nesistematično prikupljano, ono najčešće

nije obrađeno, sređeno niti evidentirano prema arhivističkim uzusima“. Raspršenost ove vrste građe po ustanovama ne pogoduje uspostavljanju sustava bibliografskog nadzora pa se aktualizira i pitanje specijaliziranog arhiva kazališta.

Da bi olakšale istraživanje i na jednom mjestu učinile dostupnim informacije o repertoaru, kazališne ustanove u svijetu počinju stvarati baze podataka u kojima su organizirani takvi podaci. S druge strane, ustanove koje posjeduju dokumentarističku građu, svjesne njezina istraživačkog potencijala, okupljaju je i prezentiraju u digitalnom okruženju, a svaka se jedinica digitalizirane građe oprema metapodacima. Time se aktualizira tema bibliografskog opisa plakata i sitnog tiska u različitim baštinskim ustanovama, a odgovor za ujednačavanje opisa je Pravilnik KAM (2021) koji objedinjuje elemente za opis svih vrsta građe u trima baštinskim zajednicama.

Elementi Pravilnika KAM (2021.) koji su primjenjivi na bibliografski opis pojedinih vrsta građe, pa tako i plakata, mogu biti obvezni (kad su dostupni i primjenjivi) te neobvezni, a svaka ustanova koja opisuje građu pomoću tih elemenata izrađuje aplikacijski profil koji uključuje sve obvezne elemente, a od neobveznih elementa navode se oni koje ustanova smatra važnima za korisnike. Obvezni elementi Pravilnika KAM koji su primjenjivi na opis plakata (ako su dostupni), sastavni su dio aplikacijskog profila baze podataka Kazališta Verdi: *1.4 Glavni stvarni naslov, 1.9 Podatak o odgovornosti koji se odnosi na stvarni naslov, 1.21 Ime mjesta izdavanja, proizvodnje ili raspačavanja, 1.23 Ime nakladnika, proizvođača ili raspačavatelja, 1.25 Oznaka godine izdavanja, proizvodnje ili raspačavanja, 2.1 Razina opisa djela / 2.2 Razina opisa pojavnog oblika, 2.4 Medij, 2.5 Oblik sadržaja, 2.7 Usvojena pristupnica za djelo, 2.8 Usvojeni naslov djela / 2.8.4 Nadomjesni naslov djela, 2.10 Dodatno obilježje djela, 2.29 Identifikator primjerka (signatura), 3.11 Jezik sadržaja, 4.1 Opseg, 4.5 Dimenzije, 5.10 Način nabave i 6.10 Dostupnost primjerka.*

Ustanova koja opisuje gradivo može odlučiti koje će neobvezne elemente uvrstiti u aplikacijski profil u skladu s mogućnostima i imajući u vidu potrebe potencijalnih korisnika. Za potrebe opisa opernih i operetnih plakata te letaka Kazališta Verdi koji se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru u aplikacijski profil uključeni su sljedeći neobvezni elementi Pravilnika KAM: *1.28 Ime mjesta tiskanja ili izrade, 1.29 Ime tiskara ili izrađivača, 1.30*

Oznaka godine tiskanja ili izrade, 2.32 Preporučeni način citiranja, 2.9 Vrsta usvojenog naslova djela, 3.8 Oblik ili žanr, 4.11 Tehnika,¹² 4.13 Boja, 5.13 Stanje primjerka te 6.5 Uvjeti objavljivanja, umnožavanja ili prikazivanja.

Iako je o obradi sitnog tiska, pa i plakata u baštinskim ustanovama već dosta toga rečeno (Buzina, 2013; Kovačić, 2014; Semlič Rajh et al., 2013), valja spomenuti neke specifičnosti u svjetlu novog Pravilnika KAM (2021). Plakati često ne sadrže sve potrebne podatke za bibliografski opis ili oni nisu standardizirani: uglavnom nemaju naslov, nego se kao glavni stvarni naslov uzima tekst plakata. Takav naslov često nije prikladan za identifikaciju jer može biti predugačak, nedovoljno informativan, ili je na stranom jeziku. U tom slučaju može se dodijeliti nadomjesni naslov koji treba sadržavati podatke važne za identifikaciju djela (KAM, 2021: 2.8.4). Radi preciznije identifikacije, plakatima opisanim u bazi podataka Kazališta Verdi stoga su dodijeljeni nadomjesni naslovi.

Podatak o izdavanju, proizvodnji i raspačavanju uključuje ime nakladnika, kao i mjesto i godinu izdavanja. Međutim, plakati najčešće ne sadrže ime nakladnika ili izdavača na način kako to nalazimo kod drugih tiskanih izvora. Na koncertnim i kazališnim plakatima istaknuto je ime kazališne kuće ili koncertne dvorane u kojoj se najavljena produkcija ima izvesti, ili pak manifestacije u sklopu koje se produkcija izvodi. U praksi se agent odgovoran za organizaciju događanja uzima za nakladnika plakata, a to je u skladu s definicijom Pravilnika KAM koji izdavača definira kao agenta „koji u vlastito ime pokreće, organizira i financijski podupire izdavanje djela“, odnosno nakladnika kao agenta „koji je organizacijski, financijski i pravno odgovoran za objavljivanje publikacije“ (KAM, 2021: Pojmovnik). Isto vrijedi i za ime mjesta te oznaku godine izdavanja, proizvodnje ili raspačavanja koji se mogu pretpostaviti na osnovi podataka o vremenu i mjestu izvedbe. Podatak o stvaratelju odnosno autoru plakata najčešće nije dostupan niti se može utvrditi. Iznimka su plakati poznatih likovnih umjetnika ili dizajnera koji su svoje radove i potpisali. Kod dijela plakata Kazališta Verdi bilo je moguće zaključiti da je nakladnik samo kazalište, no kod putujućih družina to ne mora biti tako jer nije isključeno da su određeni

¹² Element 4.11 *Tehnika* obavezan je element za kulturne objekte, ali ne i za ostale vrste građe, stoga je ovdje uvršten među neobavezne elemente koji su se u kontekstu projekta smatrali bitnim za korisnike.

ne družine imale unaprijed pripremljen plakat za svoj repertoar, kao što je HR-DAZD-386.141/55 *Plakat koji najavljuje gostovanje operetske družine Carla Lombardija*.¹³

Međutim, postavlja se pitanje što korisniku koji istražuje repertoar govori bibliografski opis. Na primjeru digitaliziranih kazališnih cedulja Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti,¹⁴ uočava se da metapodaci kojima je opremljena pojedina cedulja sadrže i određene teatrografske podatke o kazališnoj izvedbi, a ne samo bibliografske podatke o kazališnoj cedulji. Nema sumnje da su razlog tomu interesi korisnika odnosno istraživača kojima je u središtu zanimanja kazališna predstava, pa je logično da oni trebaju informacije o osobama odgovornim za dramski tekst i glazbu kao i izvedbu djela.

3.2. Prikazivanje konteksta kao doprinos istraživanju i interpretaciji sadržaja

Za razliku od pozitivistički usmjerenih istraživača u arhivistici koji se vode objektivnošću, a prema arhivskoj građi odnosili su se kao prema fiksiranom zapisu (McKemmish and Gilliland, 2013: 90–91), postmodernistički pristup podrazumijeva da su zapisi istodobno i fiksirani i promjenjivi, odnosno

„uvijek u procesu nastajanja’, fiksirani u smislu sadržaja i strukture, ali povezani sa sve širim slojevima kontekstualnih metapodataka koji upravljaju njihovim značenjem te omogućavaju njihovu dostupnost i upotrebljivost dok se kreću kroz ‘prostor-vrijeme’“ (McKemmish, 2005: 9 prema McKemmish and Gilliland, 2013: 91).¹⁵

¹³ HR-DAZD-386 *Zbirka tiskovina / Stampata* (1488. – 2005.), 141/55 Plakat koji najavljuje gostovanje operetske družine Carla Lombardija. Dostupno i na: <https://teatrozad.dazd.hr/zapis/395>

¹⁴ Digitaliziranim kazališnim ceduljama može se pristupiti putem Digitalnih zbirki HAZU: [https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=l&mrx%5B-%5D%5B118386%5D=a&mrx%5B11923%5D%5B116993%5D=a&view=grid&page=1&mr\[118442\]=a&cfc\[10002\]\[a118442\]=mr%5B118442%5D%3Da](https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=l&mrx%5B-%5D%5B118386%5D=a&mrx%5B11923%5D%5B116993%5D=a&view=grid&page=1&mr[118442]=a&cfc[10002][a118442]=mr%5B118442%5D%3Da)

¹⁵ Prijevod autorica. Riječ je o članku McKemmish, S. (2005). Traces: document, record, archive, archives. U: S. McKemmish, M. Piggott, B. Reed, F. Upward (ur). *Archives: recordkeeping in society* (Str. 1–20) Wagga Wagga, NSW: Centre for Information Studies, Charles Sturt University, koji citiraju McKemmish i Gilliland (2013: 91).

Upravo ovi „slojevi kontekstualnih metapodataka“ znatno doprinose novim mogućnostima istraživanja i interpretacije sadržaja zapisa u digitalnom okruženju. Plakati su važan izvor za politička, sociološka, kulturološka i lingvistička istraživanja (Kovačić, 2014: 211), te su neizostavni u teatrološkim i teatrografskim istraživanjima. Također, osobito su zanimljivi povjesničarima umjetnosti i kulturnim povjesničarima, a korisni su i u brojnim muzikološkim istraživanjima. Osim profesionalnim istraživačima, zbog vizualne zanimljivosti i kulturno-povijesne dimenzije, plakati su potencijalno zanimljivi korisnicima različitih profila. Više od samih deskriptivnih podataka o pojedinom plakatu, istraživače zanimaju odnosi između jedinica opisa, odnosno između jedinica građe i njezinih pojedinih aspekata, agenata, mjesta i vremenskih raspona, stoga je potrebno uspostaviti po mogućnosti povratne odnose između opisivanog plakata i agenata koji mogu imati različite uloge u odnosu na pojedine aspekte jedinice građe. U tom smislu Pravilnik KAM (2021) može poslužiti kao dobar oslonac za utvrđivanje i iskazivanje odnosa kojima će se plakati staviti u odgovarajući kontekst između ostaloga i zato što se temelji na konceptualnim modelima triju baštinskih zajednica, među kojima je i *Records in context* (RiC 2021).

Služeći se ponuđenim vrstama odnosa iz Pravilnika KAM, a imajući u vidu korisnike kojima se plakati predstavljaju, može se pretpostaviti da će istraživačima biti zanimljivo istražiti koji su sve tiskari djelovali na određenom području o određenom vremenu, likovni umjetnici, grafičari koji su odgovorni za likovno ostvarenje umjetničkih plakata, kao i tipografi. Odnos između plakata i njegova imatelja ili posjednika također je neizostavan u kontekstu dijeljenja podataka odnosno njihove isporuke u veće nacionalne ili međunarodne informacijske sustave. Osim toga, za korisnike može biti zanimljiv i podatak o bivšem vlasniku, darovatelju ili deponentu. U nekim slučajevima, i podatak o agentu koji je restaurirao primjerak, preinačio ga ili opisao također će biti predmetom interesa. Među obveznim su podacima i mjesto izdavanja, mjesto tiskanja te mjesto pohrane opisanog primjerka, te također vrijeme izdavanja kao i vrijeme tiskanja. Ovi se odnosi katkad preklapaju. Primjerice, korporativno tijelo koje je odgovorno za izdavanje plakata, s obzirom na činjenicu da se oni uglavnom izdaju samo u jednom izdanju, najčešće je i naručitelj (npr. operna kuća naručuje izradu plakata od likovnog umjetnika ili grafičkog dizajnera). Također, isto korporativno

tijelo može biti i u ulozi oglašivača, deponenta itd. Korisnike odnosno istraživače vrlo često zanimaju i odnosi između određenog plakata i drugih jedinica građe. To se posebno odnosi na digitalnu reprodukciju istog primjerka koja je sama po sebi nova jedinica građe, ali s istim sadržajem koji je najčešće dostupan na daljinu te je taj odnos nužno uspostaviti u zapisu u kojem je opisan analogni primjerak. Također, istraživače može zanimati bibliografska jedinica u kojoj je pojedini primjerak opisan.

Muzikologe i teatrografe najčešće će zanimati odnos između pojedinog plakata i djela čija se izvedba na njemu najavljuje. Također, zanimat će ih posredan odnos s drugim plakatima koji najavljuju druge izvedbe istog djela te s drugom građom, arhivskom, muzejskom ili knjižničnom, koja je povezana s danom izvedbom. Dakle, za njih je plakat samo jedan od predmeta istraživačkog interesa, ali u središtu njegova zanimanja je izvedba, odnosno djelo. Zato su u bazu podataka u kojoj su opisani plakati Kazališta Verdi integrirani i podaci o opernim izvedbama koje plakati najavljuju na način da se ti podaci jasno razgraničavaju kako se ne bi narušila logika bibliografskog opisa (Slika 1), a istodobno su povezani u odgovarajući odnos.

Dakle, osim bibliografskih podataka i bibliografskih odnosa o kojima je bila riječ u prethodnom dijelu rada, kazališni plakati sadrže i podatke koji omogućuju rekonstrukciju repertoara. Analizom sadržaja korpusa od

Naslovna → Katalog → Plakat komične operete Contessina Champagne koja će se davati u Teatru Verdi u Zadru 15. ožujka 1933.

DIGITALIZIRANO GRADIVO

Kollo, Walter, 1878-1940
Contessina Champagne : operetta
supercomica in 3 atti (opereta)

Plakat komične operete Contessina Champagne koja će se davati u Teatru Verdi u Zadru 15. ožujka 1933.

Glavni stvarni naslov:	Contessina Champagne
Ime mjesta izdavanja, proizvodnje ili raspačavanja:	Zara
Ime nakladnika, proizvođača ili raspačavatelja:	Teatro Giuseppe Verdi
Godina izdavanja, proizvodnje ili raspačavanja:	1933
Ime mjesta tiskanja ili izrade:	Zara
Ime tiskara ili izrađivača:	Tip. Artale
Godina tiskanja ili izrade:	1933
Sezone:	Kazališne sezone

SLIKA 1. Korisnički prikaz odnosa između plakata i operete koja je povod njegova nastanka (Državni arhiv u Zadru, Digitalni arhiv. Teatro Nuovo – Teatro Verdi. <https://teatrozad.dazd.hr/>)

21 opernog i operetnog plakata i 3 letka koji su provenijencijom povezani sa zadarskim Kazalištem Verdi, a čuvaju se u Državnom arhivu u Zadru u zbirci HR-DAZD-386 *Tiskovine/Stampata* i fondu HR-DAZD-359 *Obitelj Lantana*, utvrđeno je da sadrže podatke koji su bitni za istraživanje repertoara (operna sezona, nazivi opera, skladatelji, libretisti), umjetnika (dirigenti, zborovođe, pjevači i instrumentalisti) te drugih kazališnih suradnika (redatelji, suradnici u realizaciji npr. šaptači, koreografi, scenografi, kostimografi, postolari, krojači, vlasuljari, te umjetnički voditelji, administratori opernih družina kao i impresariji). Također, mogu se pronaći detaljniji podaci o izvođačima (vrsta pjevačkog glasa, status u opernom ansamblu, uloga). Svi podaci koji se odnose na operni repertoar obrađeni su i uneseni u bazu podataka u strukturiranom obliku kako bi se budućim korisnicima omogućilo pretraživanje i okupljanje na korisničkom sučelju prema željenim parametrima.

Osim navedenih, plakati sadrže i brojne druge podatke o predstavama, kao što su cijene ulaznica, mjesto njihove prodaje i sl., koji su također potencijalno zanimljivi određenim skupinama istraživača. Ti podaci izuzeti su iz procesa obrade jer nisu izravno povezani s repertoarom, ali ih korisnici mogu pregledavati i proučavati izravno na digitalnoj inačici.

4. Zaštita, istraživanje i interpretacija na primjeru opernih plakata Državnog arhiva u Zadru

4.1. Doprinos zaštiti i istraživanju plakata

Baza podataka o zadarskom Kazalištu Verdi koje je krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Zadar dovodilo umjetnike koji su nastupali na europskim pozornicama olakšat će posao istraživačima ponajprije u dijelu pristupa digitaliziranim plakatima. Već samim time što je korisniku dostupna digitalizirana inačica, omogućuje se provođenje istraživanja na daljinu, bez konzultiranja fizičkog primjerka. To je znatan napredak u muzikološkim, teatrološkim i inim istraživanjima repertoara, ali i napredak u pristupu efemernoj građi koja s protokom vremena dobiva novo značenje. Posljedično, to dovodi i do unaprjeđenja zaštite građe. Plakati su zbog svojih vrlo velikih dimenzija zahtjevni za čuvanje. Ako se tomu pridoda i vremenska kompo-

nenta, a primjerci plakata Kazališta Verdi mahom su stariji od 100 godina, jasno je da ih svaka fizička manipulacija dodatno oštećuje. Ne samo to, da bi se došlo do tih plakata, treba rukovati s više tehničkih jedinica kao i s brojnim arhivskim jedinicama unutar njih. Okupljeni na jednom mjestu u digitalnom obliku, opremljeni metapodacima, ali i stavljeni u kontekst opernih sezona i repertoara, s pristupačnim alatom za pretraživanje, plakati Kazališta Verdi postaju dostupniji istraživačima što potencira nova istraživanja.

Nestrukturirane odnosno deskriptivne podatke u bazi podataka o Kazalištu Verdi moguće je pretraživati pomoću tražilice, a strukturirani podaci omogućuju filtriranje pomoću fasete po različitim kriterijima: razina opisa, vrijeme tiskanja, tiskar, operna sezona, operna družina, skladatelj, libretist, dirigent, voditelj zbora, izvođači (pjevači i instrumentalisti). Također, strukturirani podaci omogućuju navigaciju između zapisa. Istraživači tako mogu na jednostavan način otkrivati nove informacije, kao npr. da su Zadrani u Kazalištu Verdi samo u proljetnoj sezoni 1906. godine imali prilike pogledati čak 31 operu/operetu, kao i da je više od polovice pronađenih plakata (čak 13) tiskano u Tiskari Vitaliani. Navedene informacije ne moraju biti konačni odgovori na njihova pitanja, ali su vrijedan putokaz za konzultiranje drugih izvora.

4.2. Istraživanje i interpretacija

U zadarskom Kazalištu Verdi gostovale su uglavnom talijanske operne trupe iz Milana, Venecije, Bologne, Trsta i Rima. Za valjanu interpretaciju podataka o njima koje nalazimo na plakatima, treba posegnuti i za drugim izvorima poput osvrti i kritika u periodici, libreta itd. Naime, tiskani operni plakat nije zaista i dokaz da se neka izvedba i održala ili da se program nije izmijenio, o čemu piše i Nada Bezić (2005: 290) kada govori o koncertnim programima, stoga je provjeravanje podataka u drugim izvorima iznimno važno. Kako periodika baca novo svjetlo na informacije s plakata, može se vidjeti u slučaju koji spominje i Burić Čenan (2024: 93–94), a odnosi se na plakat HR-DAZD-386.140/55 (Slika 2) iz 1906. godine. Te je godine u zadarskom Kazalištu Verdi gostovala operna družina iz Venecije koja je na programu imala tri poznate opere, no, sudeći prema navodima u periodici,

ZARA
TEATRO G. VERDI
Stagione di Autunno 1906
Si rappresenteranno le opere:

MEFISTOFELE
Grandiosa Opera-Ballo in un prologo e 5 atti, parole e musica di A. BOTTO
NUOVA PER TUTTA LA DALMAZIA

LUCIA DI LAMMERMOOR
in 4 atti del maestro G. DONIZETTI

RIGOLETTO
in 3 atti e un prologo del maestro G. VERDI

ELENCO ARTISTICO

SAVAGLIO GIORGINA <small>per l'Opera "Rigoletto"</small>	BORGHINI IDA <small>per l'Opera "Mefistofele"</small>	VIUOLO ANNA MARIA <small>per l'Opera "Lucia di Lammermoor"</small>
Mezzo Soprano-Contralto		
LOMBARDI ROSMINA		
Tenori		
DE CELESALDO	ZERGA GIOVANNI	
<small>Baritono</small>	<small>Basso</small>	
GIARDINI GIUSEPPE	MASINI-PIERALLI ANGELO	
<small>Alto Tenore</small>	<small>Compositrice</small>	<small>Attivo Tenore</small>
DE ROSSI CESARE	BUSSOLATI MARIA	BIAVATI EDGARDO

Maestro Concertatore e Direttore d'Orchestra **Cav. GINO POLISCIANI**

<small>Maestro Intendente del Coro</small> TALPO RICCARDO	<small>Alto Maestro e Soggetti</small> TREBBI LUIGI	<small>Violino di spalla</small> ZINK GIUSEPPE	<small>Arpa</small> LOMBARDI ELENA
<small>Direttore di scena e Consegretario</small> BOTTRAZZINI ETTORE			
<small>Direttore Capo Musicista</small> DE GIUSTO			

45 PROF. D'ORCHESTRA - 40 CORISTI E CORISTE - 8 BALLERINE DISTINTE - 8 BANDISTI - 8 RAGAZZI CANTORI - 80 COMPARE, CORIFEE E RAGAZZI

CONDIRETTORE
Proprietari della casa G. RICORDI & C. - Venditori A. M. BERNARDINI del Teatro Costanzi di Roma - Attrazione F. L. CAPUZZO del Teatro Faccio di Venezia e Generale di Teatro - Scenografi PAOLO PICCINI - Giardiniere A. BRASCHI
Gabinetti A. BERTOLETTI - Parolieri A. BALI
Companie ed Intrattenimenti speciali P. COLOMBO
Agenzia Teatrale G. CAMBRAGGIO & C.

La prima rappresentazione (salvo casi di forza maggiore) avrà luogo Mercoledì 17 Ottobre con la grandiosa Opera-Ballo MEFISTOFELE.

L'IMPRESA GIORGIO TRAUNER.

VENZIA 1906 - DR. BOTA 1923

SLIKA 2. HR-DAZD-386 Zbirka tiskovina / Stampata (1488. – 2005.), 140/55 Plakat koji najavljuje opere Mefistofele, Lucia di Lammermoor i Rigoletto koje će se prikazivati u Teatru Verdi u Zadru u jesen 1906. (Državni arhiv u Zadru, Digitalni arhiv. Teatro Nuovo – Teatro Verdi. <https://teatrozad.dazd.hr/zapis/391>)

izvedba *Rigoletta* je izviždana, a izvedba opere *Lucia di Lammermoor* obustavljena zbog loših pjevača. Zahvaljujući sačuvanim opernim plakatima, znamo tko su bili umjetnici koji u prvim izvedbama gostujuće sezone nisu ostvarili očekivani uspjeh – izvedbama je dirigirao stanoviti Gino Polisciani, u *Rigolettu* je pjevala Giorgina Savaglio, Ida Borghi u operi *Mefistofele*, a Anna Maria Vuolo u *Luciji de Lammermoor*. *Narodni list* svakodnevno je izvještavao o lošim izvedbama, a u jednom od brojeva navodi: „Kronaka zadarskog kazališta ne bilježi ovakove blamaže. (...) U jednu rječ: totalni poraz!“ (*Narodni list*, 19. studenoga 1906).

S iznimnom popularizacijom operne umjetnosti u Europi i gotovo cijelom svijetu, došlo je do osnivanja brojnih opernih družina, osobito u Italiji, prijestolnici operne umjetnosti. No, samo je mali broj onih koje su se izdvajale kvalitetom. Konzultiranjem izvora, poput originalnih libreta s popisima uloga i interpreta te članaka i kritika u periodici, moguće je, barem djelomično, rekonstruirati o kakvim je glazbenicima riječ. Usprkos porastu glazbenih časopisa u Europi u 19. stoljeću te fokusu publike i glazbene kritike na opernu praksu, o brojnim glazbenicima do danas nemamo spoznaja, stoga ovakve baze podataka koje objavljuju kazališni arhivi, ali i brojni ljubitelji opere, nude uvid u djelovanje pojedinih umjetnika, kao i u umreženost opernog sustava.

S opernih plakata Kazališta Verdi, može se doznati da su se i u Zadru krajem 19. i prvih godina 20. stoljeća nerijetko izvodile opere u ono doba mladih skladatelja poput Giacomina Puccinija, Arriga Boitoa, Alberta Franchettija i Umberta Giordanija koje su bile tražene diljem europskih kazališta. To govori da je zadarska publika bila otvorena za aktualna europska umjetnička stremljenja (Burić Čenan, 2024: 98–99). No, rekonstrukcija repertoara opsežan je i dugotrajan posao koji zahtijeva pažljivo bilježenje podataka iz mnoštva izvora. Usprkos relativno malom broju opernih plakata na temelju kojih je nastala baza podataka zadarskog Kazališta Verdi, vidljivo je da su na repertoaru bile zastupljene opere talijanskih romantičara Giuseppea Verdija, Gaetana Donizettija, Gioachina Rossinija i Vincenza Bellinija, a na prijelazu stoljeća, osobito prvih godina 20. stoljeća, na programu su operete Franza von Suppèa i dr. U Državnom arhivu u Zadru čuvaju se čak četiri plakata Kazališta Verdi na kojima se najavljuju djela Franza von Suppèa, iz 1895., 1896., 1901. i 1906. godine, pa na temelju

toga, ali i brojnih napisa u periodici doznajemo o recepciji Suppèovih djela u Zadru. Njegove su operete, kako navodi Burić Čenan (2020a), u Zadru izvedene vrlo brzo nakon svjetskih praizvedbi, čemu je zasigurno doprinijela i činjenica da je ovaj bečki skladatelj, koji je djetinjstvo proveo u Zadru, bio dobro poznat lokalnom stanovništvu. Tako je npr. *Bocaccio* izveden u Hamburgu 1878., a u zadarskom Kazalištu Verdi već 1880., *Donna Huani-ta* izvedena je u Bruxellesu 1880., a u Zadru 1885. i 1888. (Burić Čenan, 2020a: 209).

Kao što je već navedeno, baza podataka koja će se nastaviti ažurirati tek je prvi rezultat projekta. U tijeku su interdisciplinarna istraživanja kojima će se doći do novih spoznaja o djelovanju zadarskog Kazališta Verdi. Da bi se potaknula daljnja istraživanja i stvorila šira slika o djelovanju i značenju ovog kazališta, baza će okupljati i druge izvore poput napisa iz periodike, fotografije i arhivske dokumente. Osim toga, u nastavku projekta planira se na jednak način obraditi i druge operne plakate Kazališta Verdi u fondu Znanstvene knjižnice Sveučilišta u Zadru, a koji su široj javnosti zasad nepoznati. Riječ je o dvjestotinjak opernih plakata koji će uvelike upotpuniti sliku o opernom djelovanju i kulturnom utjecaju Kazališta Verdi. U budućnosti, baza može okupljati i sve dramske, koncertne i druge plakate i materijale koji svjedoče o bogatome kulturno-umjetničkom djelovanju. Buduća suradnja s drugim europskim kazalištima koja su od sredine 19. stoljeća do Drugoga svjetskog rata surađivala s Kazalištem Verdi doprinijet će širem pogledu na opernu i općenito kazališnu produkciju na ovim prostorima. Na mrežnim stranicama projekta dostupni su i nacrti zgrade Kazališta Verdi (2D prikaz),¹⁶ a nastojat će se rekonstruirati i 3D prikaz kazališne zgrade.

¹⁶ Državni arhiv u Zadru. Digitalni arhiv. Teatro Nuovo / Teatro Verdi: Virtualno kazalište [citirano: 2024-11-09] Dostupno na: <https://teatrozad.dazd.hr/virtualno-kazaliste>

5. Zaključno

Baza podataka o Kazalištu Verdi s integriranim bibliografskim opisom plakata i rekonstruiranim opernim repertoarom, specijalizirana je baza namijenjena u prvom redu istraživačima specifičnog gradiva, ali i široj javnosti koja iz nje može iščitati dio kulturne prošlosti. To je korak dalje prema budućnosti virtualnih specijaliziranih arhiva, pokušaj da se prošlost rekonstruira i priopći javnosti, istodobno ostavljajući prostora za njezino ponovno čitanje i tumačenje.

Identitetska slika Zadra u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća uvelike je drukčija od one današnje. Od kraja 18. stoljeća u Zadru je postojalo Plemićko kazalište (Teatro Nobile, poslije Teatro Vecchio), a od 1865. zadarski su plemići omogućili izgradnju još jednoga, Novog kazališta odnosno Kazališta Verdi. Gotovo dvadeset godina Zadar je imao dva operna kazališta, sve dok Teatro Vecchio nije 1882. godine zatvoreno te 1924. pretvoreno u Narodno kazalište (Teatro Nazionale).¹⁷ Početkom 20. stoljeća Zadar već ima i nekoliko kinodvorana.¹⁸ Može se zaključiti da su izvedbene i vizualne umjetnosti bile glavna društvena zabava koja se konzumirala svakodnevno.

Hrvatsko narodno kazalište u Zadru zbog prostornih kapaciteta danas ne može ugostiti opernu trupu. Zapravo, od Drugoga svjetskog rata u Zadru do danas nije postavljena niti jedna operna produkcija, pa ne iznenađuje da u kulturnoj memoriji Zadar nije operni grad. Iako danas više nema zgrada povijesnih kazališta u javnom prostoru grada, sačuvano je mnoštvo izvora koji svjedoče o programu, ali i umjetnicima, publici i kulturnoj politici tog vremena. Kako bi se prizvalo sjećanje na nekadašnju kulturnu scenu, zahtjevnju zadarsku publiku, multikulturalnost u svakodnevici i općenito bogat društveni život, ovaj projekt ponudio je virtualno mjesto koje već danas pridonosi tom cilju. Baza podataka o Kazalištu Verdi polazište je za

¹⁷ Više o zadarskome Plemićkom kazalištu vidi u: Sabalich, G. (1904-1922). *Cronistoria aneddotica del Nobile teatro di Zara (1781-1881)*. Rijeka, Zadar: F. Battara. Vidi i: Burić Čenan, K. (2020b). Nobile teatro – sjećanja na „zlatno doba“ zadarske prošlosti. U: *Muzika u društvu: zbornik radova = Music in society: the collection of papers*, 11: 429–451. Sarajevo: Muzikološko društvo Federacije Bosne i Hercegovine; Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu. [citirano: 2024-11-28]. Dostupno i na: <http://publications.mas.unsa.ba/index.php/zbornik/article/view/44/77>

¹⁸ Kinematograf Radium, Cinematografo Centrale i Salone Parigi (Prva kina u Zadru, 11. ožujka 2016.)

brojna istraživanja o opernom i općenito kulturnom životu Zadra u navedenom razdoblju. Osim što znatno doprinosi zaštiti i dostupnosti plakata, ona je i alat za istraživanje jer nudi mnoštvo umreženih informacija koje, uz konzultaciju drugih izvora (periodike, arhivskog gradiva o kazalištu i dr.) omogućuje raznovrsnu interpretaciju. Nadopunjavanjem baze u budućnosti, i to ne samo podacima s opernih plakata iz drugih baštinskih institucija, nego i drugih izvora uključujući i fotografije, novinske osvrtne i sl., stvorit će se šira slika o djelovanju ovoga zadarskog kazališta, njegovoj ulozi i značenju unutar zadarskoga, ali i širega nacionalnog i međunarodnog miljea.

IZVORI

HR-DAZD-386 *Zbirka tiskovina / Stampata* (1488. – 2005.)

HR-DAZD-359 *Obitelj Lantana* (1260. – 1918.)

LITERATURA

ALIBAŠIĆ-FIDELER, A. (2013). Arhivistika u službi kulture. U: B. Molnar (ur.) *Arhivistika-kultura-znanost: partnerstvo za razvoj: zbornik radova*. (Str. 3–8). Zagreb: Zagrebačko arhivističko društvo; Državni arhiv u Zagrebu. [citirano: 2023-11-16] Dostupno na: <https://z-a-d.net/arhol/wp-content/uploads/2016/05/4zad-zbornik.pdf>

„Bankrot opere“. (1906). *Narodni list*, 19. studenog 1906. 45, 93: 3.

BATUŠIĆ, N. (1991). *Uvod u teatrologiju*. Zagreb: Grafički zavod hrvatske.

BEZIĆ, N. (2005). Koncertni programi i plakati u zbirci arhivske građe Hrvatskoga glazbenog zavoda u Zagrebu 1852. – 1918. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 48, 3/4: 272–299. [citirano: 2023-11-16]. Dostupno i na: <https://www.hkdrustvo.hr/datoteke/174>

BILIĆ, F. (1978). Povijesno značenje arhivskih zbirki Hrvatskog glazbenog zavoda. *Arti musices* 9, 1/2: 107–116.

BURIĆ ĆENAN, K. (2016). *Dokumentalistički pristup i obrada informacija o glazbenom životu grada Zadra od 1860. do Prvoga svjetskog rata: doktorska disertacija*. Zadar: Sveučilište u Zadru. Dostupno i na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:283461>

BURIĆ ĆENAN, K. (2017). *Glazbeni život Zadra u 19. stoljeću: katalog izložbe, Državni arhiv u Zadru, 8. prosinca 2017. do 31. siječnja 2018*. Zadar: Državni arhiv.

BURIĆ ĆENAN, K. (2018). *Glazbeni život Zadra u 19. stoljeću: katalog izložbe: Državni arhiv u Zadru, Zadar-Zagreb, listopad 2018*. Zadar: Državni arhiv.

BURIĆ ĆENAN, K. (2020a). Franz von Suppè i njegovi odnosi sa Zadrom i Zadranima – prilog povodom 200. obljetnice rođenja. *Vjesnik dalmatinskih arhiva: izvori i prilozi za povijest Dalmacije* 1, 1: 196–221. [citirano: 2023-

- 11-20]. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/258097>
- BURIĆ ČENAN, K. (2020b). Nobile teatro – sjećanja na „zlatno doba“ zadarske prošlosti. U: *Muzika u društvu: zbornik radova = Music in society: the collection of papers*, 11: 429–451. Sarajevo: Muzikološko društvo Federacije Bosne i Hercegovine; Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu. [citirano: 2024-11-28]. Dostupno i na: <http://publications.mas.unsa.ba/index.php/zbornik/article/view/44/77>
- BURIĆ ČENAN, K. (2024). Opernplakate als Quellen für die Interpretation der musikalischen Vergangenheit von Zadar am Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts. U: M. Mayer, i M. Peraić (ur.) *Kulturen in Kontakt: Kroatien-Österreich*. (Str. 73–104) Wien: Praesens Verlag.
- BUZINA, T. (2013). Zbirni opis sitnog tiska. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 56, 4: 227–246. [citirano: 2005–04–05]. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/142389>
- DiZbi HAZU. Digitalna zbirka i katalog Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. [citirano 2023-11-19]. Dostupno na: <https://dizbi.hazu.hr/a/>
- Državni arhiv u Zadru. Digitalni arhiv. Teatro Nuovo / Teatro Verdi. [citirano: 2023-11-20] Dostupno na: <https://teatrozad.dazd.hr/>
- DUBROVIĆ, E. (1996). *Riječki kazališni plakat 1833-1996*. Rijeka: Hrvatsko narodno kazalište.
- GOTTHARDI-ŠKILJAN, R. (1975). *Plakat u Hrvatskoj do 1941: prinos proučavanju hrvatskog plakata: katalog izložbe*. Zagreb: Kabinet grafike JAZU.
- HEĐBELI, Ž. (2009). Kokoš ili jaje? Papiri ili aktivnosti? *Atlanti* 19: 269–277. [citirano 2024-11-26]. Dostupno na: <https://www.iias-trieste-mari-bor.eu/wp-content/uploads/atti/2009/hedbeli.pdf>
- HICHENS, R. (1913). *The Near East Dalmatia, Greece and Constantinople*. London: Hodder and Stoughton. [citirano 2024-11-22] Dostupno na: <https://www.gutenberg.org/files/39252/39252-h/39252-h.htm#i027>
- Hrvatska enciklopedija*. (2021). „Plakat“. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. [citirano: 2023-11-13]. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48557>
- IVEKOVIĆ, O. (2019). Kazališna arhivistika i dokumentalistika – teorijski okviri i osnovni problemi struke u Hrvatskoj. *Kazalište: časopis za kazališnu umjetnost* 22, 79/80: 36–43. [citirano: 2023–10–21]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/345566>

- KAVURIĆ, L. (1999). *Hrvatski plakat do 1940*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti; Nacionalna i sveučilišna knjižnica; Horetzky.
- KAVURIĆ, L. (2001). Predgovor. U: S. Marković (ur.) *Stoljeće hrvatskog plakata: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Kabinet grafike, svibanj, lipanj, srpanj 2001*. (Str. 6–15). Zagreb: Kabinet grafike Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.
- KOVAČIĆ, M. (2014). Zbirka tekstualnih plakata Sveučilišne knjižnice u Splitu: prostor, vrijeme, korisnici. *Seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture* 17: 208–225. [citirano: 2023-11-21] Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/akm/article/view/3569>
- MAŠTROVIĆ, V. (1979). *Zadarska oznanjenja iz XVIII, XIX. i početka XX. stoljeća: (Jadertina croatica)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- McKEMMISH, S; A. GILLILAND (2013). Archival and recordkeeping research: past, present and future. U: Williamson, K. and Johanson, G. (ur.) *Research Methods: Information, Systems and Contexts*, Tilde Publishing, Prahran, Victoria. 79–112.
- MIKLAUŠIĆ-ĆERAN, S. (2001). *Glazbeni život Zagreba u XIX. stoljeću u svjetlu koncertnih programa sačuvanih u arhivu Hrvatskoga glazbenog zavoda*. Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo.
- Zara: *Piazza dell’Erbe*. (1899). Zara: Enrico de Schönfeld. [citirano 2024-11-22] Dostupno i na: <http://dikaz.zkzd.hr/?pub=1&cp=28&cs=publ>
- Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima* (2021). Zagreb: Hrvatski državni arhiv; Muzejski dokumentacijski centar; Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. [citirano: 2023-12-21]. Dostupno na: <https://pravilnik.kam.hr>
- Prva kina u Zadru. (11. ožujka 2016.) Portal Antena Zadar. [citirano: 2024-11-10] <https://www.antenazadar.hr/clanak/2016/03/prva-kina-u-zadru/>
- RAŽOV, I. (2021). Dokumenti Novog kazališta / Teatro Nuovo kao prilog za istraživanje društvenih promjena i odnosa za vrijeme austrijske i talijanske uprave u Zadru. *Vjesnik dalmatinskih arhiva: izvori i prilozi za povijest Dalmacije* 2, 1: 433–462. [citirano 2024-11-28] Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/395279>
- Records in context: conceptual model* (2021). [citirano: 2023-12-20] Dostupno

- na: https://www.ica.org/sites/default/files/ric-cm-02_july2021_0.pdf
- SABALICH, G. (1904-1922). *Cronistoria aneddotica del Nobile teatro di Zara (1781-1881)*. Rijeka, Zadar: F. Battara.
- SCUDERI, C. (2022). *Organizzare l'opera (1861-1918): teatri dell'Adriatico Orientale*. Libreria Musicale Italiana. [citirano 2024-11-22] Dostupno i na: https://www.lim.it/img/cms/Scuderi/Scuderi-Organizzare_lopera_OA.pdf
- SEMLIČ RAJH, Z.; A. ŠAUPERL; D. KNEZ; B. KEREC (2013). Plakati u arhivima, knjižnicama i muzejima: preporuke za usklađen opis. *Seminar Arhivi, knjižnice, muzeji* 17: 111-144. [citirano: 2023-12-21] Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/akm/article/view/3565>
- ŠABAN, L. (1976). Neobjavljeni koncertni plakati i programi kao važna povijesna građa. *Arti musices* 7: 101-135.
- Theatre posters – an illustrated history. (2023). Victoria and Albert Museum, London. [citirano: 2023-11-16] Dostupno na: <https://www.vam.ac.uk/articles/theatre-posters-an-illustrated-history>
- Vodič Državnog arhiva u Zadru, 2. sv. (2014). Zadar: Državni arhiv u Zadru. Dostupno i na: <https://vodica.dazd.hr/>

Prilog 1. Popis opernih i operetnih plakata i letaka Kazališta Verdi koji se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru

HR-DAZD-359 Obitelj Lantana (1260. – 1918.), 481
Plakati za predstave i koncerte

- HR-DAZD-359.481.4 Plakat za opere Jone, Favorita i Aroldo koje su se izvodile u Teatru Nuovo u Zadru u jesenskoj sezoni 1869. godine
- HR-DAZD-359.481.8 Plakat za opere Don Pasquale, L'elisir d'amore i Crispino e la comare te plesove La fata vezella i Lucifero u zadarskom Novom kazalištu 1876. godine
- HR-DAZD-359.481.9 Plakat za drugu izvedbu opere Manon Lescaut u zadarskom Novom kazalištu 22. travnja 1895.
- HR-DAZD-359.481.10 Plakat koji najavljuje večer u čast glumici Rebecchi Gervasi-Grossi u Teatru Nuovo u Zadru 2. travnja 1879.

HR-DAZD-386 Zbirka tiskovina / Stampata (1488. – 2005.)

- HR-DAZD-386.91/51 Kazališni oglas o repertoaru opera i opereta u prosincu 1895. u Teatru Nuovo
- HR-DAZD-386.99/51 Kazališni oglas o operama Un ballo in maschera, Ernani i Gli ugonotti koje će se izvoditi u Teatru Nuovo u Zadru u proljetnoj sezoni 1896. godine
- HR-DAZD-386.114/51 Kazališni oglas o operama i operetama koje će se izvoditi u zadarskom Teatru Nuovo u jesen 1896.
- HR-DAZD-386.132/51 Plakat za opere Otello i La bohème u Teatru Nuovo u travnju 1897.
- HR-DAZD-386.11/52 Plakat koji najavljuje opere Lohengrin i Manon koje će se izvoditi u zadarskom Teatru Nuovo u proljetnoj sezoni 1898.
- HR-DAZD-386.19/52 Plakat koji najavljuje koncert talijanske lirske družine pod ravnanjem Josipa Grisantija u Teatru Nuovo 29. lipnja 1898.
- HR-DAZD-386.49/52 Letak za opere Lohengrin i Manon koje će biti izvedene u zadarskom Teatru Nuovo u proljetnoj sezoni 1898. godine
- HR-DAZD-386.76/52 Oglas o operama koje će biti prikazane u zadarskom

- Teatru Nuovo u proljeće 1899. godine
HR-DAZD-386.122/52 Redoslijed opera koje će biti izvedene u Teatru Nuovo u proljetnoj sezoni 1900. godine
HR-DAZD-386.6/53 Plakat koji najavljuje gostovanje talijanske operetne družine u Teatru Verdi u Zadru u proljetnoj sezoni 1901. godine
HR-DAZD-386.109/53 Plakat za opere Tosca, La traviata i Linda di Chamounix koje će se davati u Kazalištu Verdi u Zadru u proljetnoj sezoni 1902.
HR-DAZD-386.133/54 Plakat koji najavljuje opere Germania i Forza del destino koje će se davati u Kazalištu Verdi u Zadru u jesenskoj sezoni 1904.
HR-DAZD-386.72/55 Plakat za opere koje će se davati u Kazalištu Verdi u Zadru u jesenskoj sezoni 1905. godine
HR-DAZD-386.139/55 Plakat koji najavljuje gostovanje lirske družine Lillipuziana koja će izvesti operu Il barbiere di Siviglia u Kazalištu Giuseppe Verdi u Zadru 28. travnja 1906. godine
HR-DAZD-386.140/55 Plakat koji najavljuje opere Mefistofele, Lucia di Lammermoor i Rigoletto koje će se prikazivati u Teatru Verdi u Zadru u jesen 1906.
HR-DAZD-386.141/55 Plakat koji najavljuje gostovanje operetske družine Carla Lombardija
HR-DAZD-386.198/57 Raspored opera koje će se davati u proljetnoj opernoj sezoni 1913. u Teatru Verdi u Zadru
HR-DAZD-386.168/64 Program Donizettijeve opere Lucia di Lammermoor u Teatru Verdi 4. srpnja 1932. u kojoj naslovnu ulogu pjeva Toti dal Monte
HR-DAZD-386.4/65 Plakat komične operete Contessina Champagne koja će se davati u Teatru Verdi u Zadru 15. ožujka 1933.
HR-DAZD-386.87/65 Plakat za opere Francesca da Rimini, Manon i Un ballo in maschera koje će se izvoditi u Teatru Verdi od 9. do 17. prosinca 1933.